

Aleksander Naumow

Instytut Filologii Słowiańskiej UJ

IKONY W ROSYJSKIEJ POLITYCE DAWNEJ I NOWEJ

Militarne zaangażowanie Matki Boskiej jest obiegowym argumentem w rosyjskiej literaturze religijnej, a państwo staje się warownym obozem, strzeżonym przez poszczególne ikony Matki Boskiej, spełniającej od 15 (2) marca 1917 roku także funkcję Rosyjskiej Cesarzowej¹. Posłuchajmy:

„Biada nam, zatwardziałym w grzechu! Ale biada też wszystkim tym, którzy podniosą rękę na naszą Ojczyznę! Waleczna Hetmanka powstanie w naszej obronie!

W centrum Rosji lśni promieniami łaski Włodzimierska ikona Matki Bożej, Kazańska ikona ochrania nasze ziemie od wschodu, Tychwińska ikona Bogurodzicy strzeże granic północnych, święty obraz Matki Boskiej Iwierskiej – południowych, a Poczajowska i Smoleńska ikony zabezpieczają i błogosławią naszą Ojczyznę z zachodu”².

Cudotwórcze działanie Matki Bożej poprzez przedstawiające Ją ikony jest jednym z najlepiej znanych przejawów Jej opieki nad światem. Spośród niezliczonych przykładów zatrzymam się tutaj nad jedną z funkcji maryjnych ikon – funkcją obronną przed nieprzyjacielem. Pomijam zatem bardzo często pojawiającą się pomoc Matki Bożej w czasie pożaru, moru i klęsk żywiołowych (powódź, burza, grad, trzęsienie ziemi), ataku szarańczy itp.³.

Sama koncepcja obronnego wstawiennictwa znajduje świetne określenie w ikonograficznym ujęciu o nazwie „Mur nie do obalenia”, *Нерушимая стена*. Ta mozaika w apsydzie Sofii (Mądrości Bożej) Kijowskiej z XI wieku jest otoczona wymownym greckim cytatem o mieście Bożym, w którym „poświęcił przybytek swój

¹ Mowa przede wszystkim o ikonie Pantanassa (Всецарица), która objawiła się jako Dierżawnaja/Władająca w dniu abdykacji Mikołaja II, przejmując berło i jabłko (tzn. Dierżawę), Д. Орехов, *Святые иконы России, Невский Проспект, Санкт-Петербург 2002*, s. 165–173; С.М. Фомин, *Державная правительница Земли Русской*, Паломник, СПб 1999. *Иконы Матки Божьей*. Zebrał, przełożył i opracował J. Charkiewicz, Bratczyk: Najnówka 2000, s. 36–37.

² Е. Золотаревский, *О явлении на Кавказе Пресвятой Владычицы нашей Богородицы и Приснодевы Марии и о создании новонаписанной иконы Ея, именуемой „Свято-Крестовская”*, w: *Сказание о явлении Пресвятой Богородицы в г. Будённовске 18 июня 1995 года и написании иконы Её Свято-Крестовской*, изд. Елеон, Москва 1999, s. 3–4.

³ Dla przykładu: przed szarańczą – Wybawicielka (Izbawitielnica), przed zarazami – Cezarska, Bogolubska, Modenska, Fieodotiewska, Siedmizierska, Siedmiostrzelna, Falkowicka, Gruzińska, Miroska, Szujaska, Pskowska/Czirska (16/29 lipca nadal ikona obchodzi miasto!), przed pożarem – Krasnogorska, Gorejacy Krzew itp.

Najwyższy”: *Bóg jest w pośrodku niego, nie będzie poruszone, wyratuje je Bóg rano, na świtaniu* (Ps 45, 46,6). Określenie owo, ukazujące aspekt obronny Orantki, łączy się w hymnografii z ideą Jej wstawiennictwa i pośrednictwa. Źródła zapewne należy szukać w 12 ikosie Akatysty o Zwiastowaniu NMP św. Romana Pieśniarza, gdzie Maryja jest nazwana *nieobalonym murem Królestwa Bożego (przez Którą dokonują się zwycięstwa, Która obalasz nieprzyjaciół naszych)*, co wraz z wieloma innymi określeniami, jak choćby *niezachwany filar Cerkwi* (tamże), *niewzruszone umocnienie wiary* (ikos 4), tworzy obronny krąg semantyczny, z którym wykorzystywane w liturgii cytaty 45, 46 psalmu znakomicie korespondują. Topikę obronną wzmacniają inne użycia psalmowe, zwłaszcza 86, 1–3: *Fundamenty jego na górach świętych; miłuje Pan bramy Syjonu nad wszystkie przybytki Jakuba. Sławne rzeczy powiedziano o tobie, miasto Boże!*⁴.

W przypadku uciekania się do wstawiennictwa Maryi w Jej niezliczonych ikonach praktykuje się intensywne modły powszechne, którym często towarzyszy surowy post, a nade wszystko procesje, zwykle z kropieniem obchodzonego terytorium wodą święconą, z czytaniem Pisma św. itp. Te sakralizujące obchody są pozostałością dawnej bizantyńskiej praktyki liturgicznej.

Zwyczaj procesyjnego obnoszenia ikony Matki Bożej wokół murów obleganego czy zagrożonego miasta wywodzi się z Konstantynopola, gdzie ta praktyka jest poświadczona co najmniej od VI stulecia. Do kalendarza Wielkiej Cerkwi weszły trzy daty upamiętniające uratowanie miasta przez Matkę Bożą⁵, a w literaturze wspomina się napady Persów w 588 roku, Awarów w 626 (w czasach patr. Sergiusza), Arabów w 717 (w czasach św. Germana I), Protobułgarów w 813, Rusów w roku 860 (podczas patriarchatu św. Focjusza) i in.

Obrony te weszły do pamięci liturgicznej jako przykłady pomocy Matki Bożej, za którą to pomoc uratowany lud dziękuje Jej śpiewaniem Akatysty; czytamy o tym np. w sobotę piątego tygodnia Wielkiego Postu w tzw. opowieści o akatyście, gdzie znajdujemy informację o obchodzeniu murów miasta podczas pierwszej napaści przez patr. Sergiusza wpierw z ikonami Matki Bożej, a następnie z Ikoną Chrystusa Acheiropitos (Nierukotwornyj)⁶, relikwiami Krzyża Pańskiego i szatą Bogurodzicy⁷.

⁴ Zob. A. Cutler, *Transfigurations. Studies of the Dynamics of Byzantine Iconography*, Pennsylvania State University, London 1975, s. 111–142; О.Е. Этингоф, *Образ Богоматери. Очерки византийской иконографии XI–XIII веков*, Москва 2000, s. 157–176; Э.С. Смирнова, „Смотря на образ древних живописцев...”. *Тема почитания икон в искусстве Средневековой Руси*, Северный Паломник, Москва 2007, s. 134–182, 315–323.

⁵ Pod datami 5 i 24 czerwca oraz 15 sierpnia.

⁶ Skądinąd wiadomo, że oryginalna ikona została przeniesiona z Edessy do Konstantynopola dopiero w 944 roku, więc musiano nosić jej kopię.

⁷ Patriarcha wyniósł z cerkwi Blacherneńskiej ikonę Zbawiciela, szatę MB i fragment krzyża i obszedł dwa razy wokół miasta po murach. Na brzegu zatoki umoczył część szaty w wodzie, co wywołało burzę, która zatopiła wiele nieprzyjacielskich statków, zob. Л. М и р к о в и њ, *Хеортологија или историјски развитак и богослужење празника Православне источне Цркве*, Издање Светог Архиепископског синода СПЦ, Београд 1961, s. 156–159; *Сказания о земной жизни Пресвятой Богородицы с изложением пророчеств и прообразований, относящихся к Ней, учения Церкви о Ней, чудес и чудотворных икон Ея, на основании Священного Писания и церковных преданий, с 50-ю рисунками и полтипажами*. Изд. 8, Русскаго на Афоне Пантелеимонова монастыря, Москва 1904 (reprint: Пересвет, Москва, s.a.), s. 229–232.

Wprawdzie przedmiotem czci było w Konstantynopolu kilka ikon Matki Boskiej, jednak najbardziej czczoną i traktowaną jako palladium miasta i cesarstwa była ikona Hodegetria z cerkwi na Blachernach, przywieziona tu z Jerozolimy. Ale w grę wchodzi także ikona zwana Jerozolimską (z 10 apostołami i 3 męczennikami), przechowywana w cerkwi zwanej Źródło, która ratowała miasto przed Scytami za Herakliusza; jej późniejsze losy prowadzą nas przez Blacherny, Chersonesz, Kijów, Nowogród, Moskwę aż do Paryża, dokąd zabrały ją wojska Napoleona. Tak czy inaczej, ustaloną praktyką liturgiczną Konstantynopola było procesyjne okrażanie miasta w każdy wtorek wieczór.

W sztuce cerkiewnej XIII–XIV wieku stosunkowo często spotykamy ilustracje oblężenia miasta, z reguły w obrębie cyklu przedstawiającego poszczególne strofy Akatystu⁸. Najpiękniejsze przedstawienia znajdują się na zewnętrznych ścianach mołdawskich cerkwi z XVI wieku, a najlepiej zachowała się scena oblężenia Konstantynopola w Moldovicy, na południowej ścianie cerkwi pw. Zwiastowania NMP⁹. Kompozycja przedstawia procesję w oblężonym z morza i lądu mieście, która porusza się między zewnętrznymi i wewnętrznymi murami. Rozpoznać można cesarza, cesarzową, patriarchę, biskupów, dostojników, duchowieństwo, mnichów i śpiewaków. Niesione są dwie ikony – Mandylion i Hodegetria. Żołnierze w tym czasie toczą walkę, nieprzyjaciel atakuje.

Obrzędy przewidziane na czas oblężenia nie różnią się zasadniczo od rytuałów stosowanych przy innych klęskach żywiołowych czy społecznych. W Typikonie Wielkiej cerkwi, oprócz wymienionych 3 oblężeń, znajdujemy wspomnienie 9 trzęsień ziemi, a ponadto procesja wokół miasta była przewidziana na 1 września, tj. na początek indyktu (kiedy to też m.in. obchodzono wspomnienie wielkiego pożaru z 450 roku), i na dzień 11 maja dla upamiętnienia założenia miasta, a także na 6 listopada, jako wspomnienie opadu gorącego popiołu. Zrozumiałe jest też okrażanie miasta w pierwszą niedzielę Wielkiego Postu, w Niedzielę Palmową itd.

Historycy wschodniej liturgii¹⁰ są zasadniczo zgodni w twierdzeniu, że pojęcia *ekklelesia*, przynajmniej do zwycięstwa ikonofilów, nie należy wiązać z budynkami świątynnymi, lecz z pełnią życia liturgicznego, co pozwalało na sprawowanie liturgii, służby Bożej nie tyle w konkretnej świątyni, ile w sakralnej przestrzeni miasta, które należy traktować jako odbicie *oikumene*. Świątynie były miejscami, z których, przez które i do których przechodziła uroczysta procesja, a akcja liturgiczna działa się na grodzkich placach i wzdłuż miejskich murów.

Ważną zatem funkcję pełniły kaplice nadbramne i ikony umieszczone na murach – z funkcją obronną (np. u nas Ostrobramska), szczególnie wymowna jest tu MB Bła-

⁸ Ц. Грозданов, *Композицията на осадата на Цариград во црвата Св. Петар во Преспа*, w jego tomie: *Студији за охридскиот живопис*, Скопје 1990, s. 125–131; Смирнова, „Смотря...”, s. 291–306.

⁹ Cerkiew pochodzi z pierwszej połowy XV wieku, odnowiona przez Piotra Raresza w 1532 roku, a pokryta freskami w roku 1537, zob. A. Vasiliu, *L'architettura dipinta. Gli affreschi moldavi nel XV i XVI secolo*, Fot. di S. e D. Mendrea. Trad. dall'originale francese di S. Colafranceschi. Ed. Jaca Book, Milano 1998, s. 158–159, tav. 60–69.

¹⁰ P. De Meester, *Liturgia bizantina. Studi di rito bizantino alla luce della teologia, del diritto ecclesiastico, della storia, dell'arte e dell'archeologia*, libro II, parte VI: *Rituale – Benedizionale bizantino*, Roma 1930, s. 340; J. Mateos, *Le Typicon de la Grand Eglise*, t. I–II [=Orientalia Christiana Analecta 165–166], Roma 1962–1963; G. Minzew, *Święta księga – ikona – obrzęd. Teksty kanoniczne i pseudokanoniczne a ich funkcjonowanie w sztuce sakralnej i folklorze prawosławnych Słowian na Bałkanach*, Wydawnictwo UL, Łódź 2003, s. 22–32.

cherneńska, a na Athosie – Iwierska – „Ochrona Athosu i Furtianka (*Вратарница*) Klasztoru Iviron”, jak wymownie podkreśla akatyst: *Raduj się, dobrotliwa Furtianko, która bramy raju wiernym rozwierasz* (taki napis jest i na ikonie MB Turkowickiej¹¹).

W mistycznym i eschatologicznym aspekcie Konstantynopol i całe imperium znajdowały się pod opieką Matki Boskiej. Ruskie kroniki przywołują mityczne założenie miasta, zwłaszcza w związku z jego zniewoleniem w roku 1204 i 1453. Gdy po pierwszym upadku kilkadziesiąt lat później doszło jednak do odzyskania miasta i odnowy imperium (z symbolicznym przewodnictwem ikony MB, poprzedzającej powrót cesarza na zbezczeszczony przez łacinników tron), to w drugim wypadku rzeczywistość polityczna upadłego cesarstwa otwiera w politycznej myśli ruskiej perspektywę mesjańskiej misji ruskiego narodu i państwa. Ciekawego materiału dostarcza nam nabożeństwo na święto Opieki NMP (Pokrow, 1 października), gdzie widać rozszerzenie funkcji opieki z wizji blacherneńskiej na całe prawosławne cesarstwo. Analiza opisów upadku Konstantynopola pokazuje natomiast dobitnie liturgiczny aspekt zachowań cesarza, kleru i mieszkańców podczas całego oblężenia, zarówno w świątyniach, jak i poza nimi; można zatem mówić o świadomości sakralności miejskiej przestrzeni w ciągu całej historii stołecznego grodu¹². Dotyczy to, rzecz jasna, także terytorium innych miast i monasterów, co łatwo wnioskować na podstawie odpowiednich rytów z trebnika¹³.

Wiele obronnych ikon z Konstantynopola rozeszło się po świecie chrześcijańskim, jedno z woli Bogurodzicy, inne ofiarowane, jeszcze inne zrabowane. W ruskim chrześcijaństwie najściślejszy związek z konstantynopolitańską praktyką obronną mają dwie ikony: Włodzimierska i Tychwińska, one też nie tracą funkcji politycznej praktycznie w całej historii Rusi.

Włodzimierska ikona jest najbardziej tam czczoną i znaną z ikon maryjnych. Jednakże w ciągu dziesięciu wieków kultury chrześcijańskiej na Rusi namalowano wielką liczbę ikon Bogurodzicy. Specjaliści doliczają się blisko siedmiuset różnych wizerunków. Ona od samego początku państwa ruskiego nosiła charakter palladium, towarzyszyła wojsku w wyprawach wojennych, a była noszona po murach Moskwy przynajmniej trzy razy, upamiętnione przez kalendarz liturgiczny. Pierwszy przypadek dotyczy napaści Temir-Aksaka Tamerlana (26 sierpnia 1395)¹⁴, drugi – chana Achmata (23 czerwca 1480)¹⁵ i trzeci – Mehmeda I Gireja (21 maja 1521)¹⁶. Także 2 lipca 1451

¹¹ *Ikonu Matki Bożej*, s. 112–113.

¹² Zob. np. А. Наумов, *Богородичне иконе и ритуализација одбране града* [w:] *Црквене студије/Church Studies*, Ниш 2006, т. 3, s. 187–198.

¹³ Мам на увадзе наступјујасе обрзеду: Чин и воследование основания града, Чин благословения новосъоруженнаго каменнаго или древянаго града, Чин основания новаго монастыря и ограды его, Благословение и освящение новосозданнаго монастыря, zob. *Требник Митрополита Петра Могили. Київ 1646*, reprint nr. Київ 2004, ч. 2.

¹⁴ Zob. ПЛДР, *XIV-середина XV века*, s. 230–243, 563–567. *Jeszcze dokładniej opowiada o tym Повесть об иконе Владимирской Божией Матери. Kroniki odnotowują również procesje z ikoną w 1408 roku przy napaści Edigeja oraz w roku 1451 podczas ataku Tatarów Nogaia*, zob. Д. Орехов, *Святые иконы...*, s. 22–24.

¹⁵ Zob. *Повесть о стоянии на Угре и Послание на Угру Вассиана Рыло*, ПЛДР, *вторая половина XV века, Москва 1982*, s. 514–537, 667–675, zwłaszcza s. 516. *Od tego czasu rzeka Ugra jest nazywana „pasem Bogurodzicy”, bowiem Matka Boska objawiła się tutaj chanowi i nakazała opuścić granice państwa moskiewskiego.*

¹⁶ Zajmująca jest wizja niewidomej mniszki z monasteru Wniebowstąpienia, która widziała wyprowadzanie ikony z miasta przez świętych. Dopiero na prośbę św. Sergiusza i św. Barlaama Chutyńskiego święci metropolici i ikona zawrócili na Kreml, by uratować Moskwę, *Сказания...*, s. 253.

roku Włodzimierską ikonę obnoszono po murach moskiewskiego Kremla. Również, jak zobaczymy niżej, Matka Boża w ikonie Włodzimierskiej ma swój wkład w odbiciu Kremla z rąk Polaków w roku 1612, gdzie odzyskanie właśnie tego obrazu było głównym hasłem pospolitego ruszenia, a zwycięstwo nad okupantami przypisywano początkowo głównie Włodzimierskiej, a nie Kazańskiej ikonie¹⁷. W pierwszym wypadku – Tamerlana – wielki książę Wasilij Dimitrijewicz świadomie nawiązuje do wydarzeń carogrodzkich: *wspomniawszy wybawienie cesarskiego grodu, kiedy to Przeczysta Władczyni nasza Bogurodzica uratowała cesarską stolicę od napaści bezbożnego cara Chozdroja*¹⁸, ale do tego bizantyńskiego wzorca zaraz dodano przykład biblijny – na ruskie zwycięstwo trzeba patrzeć jako na dalszy ciąg Bożej pomocy, okazanej przed wiekami w Jerozolimie królowi Ezechielowi przeciwko perskiemu królowi Sennacheribowi (4 Krl 19, 32–33). To wydarzenie było traktowane jako stały wzór pomocy okazywanej przez Najwyższego każdemu miastu, które położy w Nim ufność (zob. to samo u Iz 37, 33–35; por. 2 Krn 32, 21–22).

Włodzimierska ikona była w Rosji wykorzystywana w najważniejszych państwowych i cerkiewnych wydarzeniach. Zgodnie z wiekową tradycją, także 5 listopada 1917 roku do kiwotu, chroniącego obraz, wstawiono panagiar z imionami kandydatów na nowego patriarchę, po czym mnich Aleksy z Zosimowej pustelni wylosował metropolitę Tichona, i tak odbyło się przywrócenie zawieszzonego przez Piotra I urzędu. Po tym wydarzeniu ikona została poddana udanej konserwacji (1919), umieszczona w Państwowym Muzeum Historycznym (1926), a następnie w Galerii Tretiakowskiej (1930). Ikona odzyskała swoje polityczne znaczenie jesienią 1993 roku w czasie konfliktu parlamentu z prezydentem Jelcynem. Pierwszym sygnałem nadprzyrodzonej interwencji była wizja, jaką 26 września kilka kobiet miało przed Radą Najwyższą – ujrzały one św. Sergiusza z Radoneża i św. Serafima z Sarowa w lśniącym odzieniu, obchodzących budynek. Po wybuchu wydarzeń patriarcha Aleksy II, apelujący o zaprzestanie przelewu krwi i pośredniczący w pertraktacjach zwaśnionych stron, doprowadził do wyniesienia – 3 października – ikony Włodzimierskiej z Galerii do patriarchalnego soboru. Odprawiono mszę św. i specjalne nabożeństwo błagalne, w trakcie którego patriarcha zwrócił się do Matki Boskiej w ikonie Włodzimierskiej z następującą modlitwą:

„Matko Boska, Wstawienniczko nasza! Ty nigdy nie zostawiałaś Rosji w potrzebie i zawsze wybawiałaś nasz naród. Nie porzuć nas także teraz. Pokornie Cię błagamy: uproś Boga i Syna Twojego, aby zmiłował się nad Rusią i ją zbawił!”.

Następnego dnia konflikt został rozwiązany i wiele komentarzy łączyło zwycięstwo konstytucyjnej władzy z pomocą Matki Bożej, określając ją zgodnie jako świętość „wszechnarodową” i „wszechświatową”. Prezydent Jelcyn 22 listopada tegoż 1993

¹⁷ Jazykowa... <http://www.orthodoxworld.ru/polish/icona/9/index.htm>

¹⁸ *Tutaj chodzi najpewniej o wojnę imperium z Persami w 613 roku, kiedy Persją władał Chosroes II. Na wielu ikonach i freskach ukazano, jak miasta i monastery bronią się przed napaścią, wynosząc ikony Maryjne na lub przed mury, np. A. T r a d i g o, *Icone e Santi d'Oriente, Mondadori Electa, Milano 2004*, s. 28–32, 358–359; В.В. Ф и л а т о в, *Изображение Сказания о Мамаевом побоище на иконе XVII века, ТОДРЛ [Труды Отдела древнерусской литературы] 16/1960, s. 397–408; id., *Икона с изображением сюжетов из истории Русского государства, ТОДРЛ 22/1966, s. 277–293; В.Г. Б р ю с о в а, *Русская живопись 17 века, Москва 1984, ил. 64, s. 129.****

roku podpisał dekret, zezwalający na nabożeństwa przed Ikoną w Galerii, a także na wykorzystywanie Obrazu do procesji i nabożeństw w soborze pw. Zaśnięcia NMP na Kremlu w dniu święta 3 czerwca (co odpowiada 21 maja wg starego stylu) i w Sretieńskim klasztorze. W 2000 roku ikona została umieszczona w cerkwi pw. św. Mikołaja, uruchomionej przy Galerii, którą można zwiedzać jako salę muzealną lub uczestnicząc w nabożeństwach¹⁹.

Kolejną ważną ikoną „obronną” Rosji jest ikona Matki Bożej zwana Tychwińską. Również jej powstanie jest związane ze św. Łukaszem Ewangelistą, ponieważ znajdowała się w konstantynopolitańskiej cerkwi na Blachernach, aż w 1383 roku pojawiła się zawieszona w powietrzu nad rzeką Tychwiną w Ziemi Nowogrodzkiej. Podczas napaści zbrojnej Szwedów w latach 1613–1614 Matka Boża w tej ikonie przekazała pewnej niewieście o imieniu Marta polecenie, by nosić ją wokół bronionego klasztoru, co mu zapewniło ratunek²⁰. Dlatego przed nią – jako gwarantem – podpisano pokój w Stolbowie (1617); dalsze jej losy wiodą przez Rygę do Chicago, skąd powróciła przez Rygę, Moskwę i Petersburg do swojego Tychwina w lipcu 2004 roku²¹. Z jedną z kopii tej ikony okrażono na samolocie Moskwę podczas niemieckiego oblężenia w 1941 roku.

Jedna z jej replik nabrała ostatnio specjalnego znaczenia. Czytamy:

„Historia Rosji w znacznym stopniu polegała na przeciwstawianiu się Zachodowi. Liczne wojny i bitwy odsłaniały zderzenie dwóch cywilizacji: uświęconej prawosławnej, zbudowanej na twardej skale »jednego świętego powszechnego i apostołskiego Kościoła« i pozbawionej łaski zachodniej, sformowanej na legalistycznym jurydyzmie i faryzeuszowskim poczuciu wyższości nad drugim narodami.

Gdzie przebiega granica między tymi dwiema cywilizacjami? Ona nosi, rzecz jasna, duchowy charakter. Jak nigdzie indziej granicę tę widać na rzece Narwie, gdzie rozmieszczone są naprzeciwko siebie na dwóch przeciwległych brzegach dwa miasta-twierdze: Iwangorod i Narwa.

Dwie twierdze na dwóch brzegach tej samej rzeki, stojące jedna na wprost drugiej, stały się symbolem konfliktu dwóch światów. Rzeka Narwa stała się naturalną i jednocześnie symboliczną granicą między Rosją i Zachodem.

Tę rubież Rosyjskiej Ziemi oznaczyła Sama Boża Matka, Naczelną Obrócnicy Świętej Rusi, która objawiła cudny znak Swego miłosierdzia poprzez objawienie Swojego Narwskiego Obrazu”²².

Warto tutaj przypomnieć historię tych ziem leżących w strefie interesów Republiki Nowogrodzkiej. Od XIII wieku władali Inflantami Duńczycy, którzy w roku 1256 na lewym brzegu wzniesli zamek, co już przez staroruskich kronikarzy zostało odebrane jako forpoczta katolicyzmu na Ziemi Nowogrodzkiej. W roku 1347 Dania odstąpiła te ziemie Zakonowi Kawalerów Mieczowych i Narwa stała się gniazdem

¹⁹ <http://www.tolmachy.narod.ru/index.html>

²⁰ Dzień cudownej obrony klasztoru, 15 września (1614), wszedł do lokalnej praktyki liturgicznej jako święto „Powszechnej Radości” (Всемирная радость) z procesją wokół monasteru i całodziennym biciem w dzwony.

²¹ Л.Д. Березина, *Возвращение святыни. Повествование о Тихвинской иконе Божией Матери с акафистом*, Царское Дело, Санкт-Петербург 2004; О.Н. Копылова, *Судьба Тихвинской иконы Божией Матери в период Второй мировой войны и в первые послевоенные годы*, „Вестник церковной истории” 1/5, 2007, ЦНЦ Православная энциклопедия, s. 78–114.

²² Г. Белолов, *Спасительница России. Сказание о Нарвской иконе Божией Матери. К 445-летию прославления...*, Изд. Леушинское Подворье, Санкт-Петербург 2003, s. 5.

liwońskiej ekspansji na Ruś. Iwan III w roku 1492 założył na lewym brzegu miasto, nazwane na jego cześć Iwangorodem, a wybudowana w rekordowym czasie twierdza należy do największych i najpotężniejszych systemów obronnych. Wewnątrz wzniesiono cerkiew pw. św. Mikołaja. Iwangorod jako port pełnił funkcję pierwszego okna Rosji do Europy, a potężna twierdza z murami trzymetrowej grubości, z jedenastoma wysokimi basztami, była tego okna bezpieczną kratą. W roku 1558 wybuchła wojna o Inflanty, traktowana do dziś przez Rosjan jako wydarzenie sakralne²³. Rosji udało się na pewien czas zdobyć Narwę, a stało się to dzięki nadnaturalnej pomocy Matki Boskiej i św. Mikołaja, których ikony, wrzucone do pieca przez pijanego cyrulika-luteranina, wywołały 11 maja, w niedzielę, pożar miasta, podczas gdy same zostały nieuszkodzone. Iwan Groźny zorganizował dziękczynne uroczystości, ikony odbyły triumfalny przemarsz od zdobytych twierdz przez Nowogród do Moskwy i z powrotem. W twierdzy wybudowano dla ikony MB cerkiew pw. Zaśnięcia NMP (1558).

„Ta świątynia stała się domem Narwskiej ikony Matki Bożej i pomnikiem zwycięstwa rosyjskiego najpobożniejszego rycerstwa. Cudowny Obraz został umieszczony w centrum Iwangorodskiej twierdzy jako tarcza Ziemi Ruskiej na zachodzie”²⁴.

Po kilkunastu latach Narwa i Iwangorod znalazły się pod szwedzkim panowaniem (1617–1704); miasta zostały złączone, a prawosławni byli nawracani na luteranizm, cerkwie zamieniano na protestanckie kościoły, ale ikona została w rękach prawosławnych kupców. Po odbiciu Narwy przez Piotra I, znów rozpatrywanym jako cud dokonany przez Matkę Boską, rozpoczął się proces odwrotny i Narwska ikona stała się symbolem rosyjskiej obecności na Zachodzie.

Oryginał Narwskiej ikony zaginął w roku 1944, ale jej kopie podtrzymują samą ideę. Udało się również estońskim Rosjanom wybudować w Narwie cerkiew, poświęconą Ikonie i św. Janowi Kronsztadzkiemu (2001–2002). W dzień konsekracji cerkwi po estońskiej stronie, na murach rosyjskiej twierdzy, na baszcie zwanej „Carskie Oko”, przy łopoczących państwowych sztandarach, odprawiono nabożeństwo ku czci Ikony, wysyłając za graniczną rzekę gorące modlitwy za chronione przez Boga Państwo Rosyjskie i błagano Matkę Boską o dalszą opiekę nad zachodnią jego rubieżą.

Również inne ikony Maryjne spełniały analogiczne funkcje. W okresie kiedy niepodległość potężnej ongiś Republiki Nowogrodzkiej zbliżała się do końca, w latach sześćdziesiątych XV wieku w ikonografii pojawia się wspomnienie dalekiego roku 1169, kiedy to 27 listopada książę Andrzej Bogolubski z wojskiem suzdalskim oblegał Wielki Nowogród. Zachowane ikony z tym tematem są do siebie podobne, oprócz świętych (Borys i Gleb, Jerzy i Dymitr, Mikołaj, Aleksander Newski, także anioł), którzy udzielili nowogrodzianom pomocy, przedstawiony jest przede wszystkim udział ikony Znak (Znamienje) w obronie oblężonego miasta²⁵, na najstarszej ikonie widzimy

²³ „Wojna inflancka (liwońska) była świętą wojną dla Rosji. Rosyjscy wojowie, biorąc w niej udział, nie tylko bronili granic swego Państwa, lecz stawiali opór duchowej agresji Zachodu. Ta wojna była obroną przed katolicką i protestancką ekspansją z Zachodu”; ibidem, s. 10.

²⁴ Ibidem, s. 15–16.

²⁵ Engelina Siergiejewna Smirnowa omawia tę kompozycję na przykładzie znanych jej siedmiu ikon. Przy okazji zauważa, że kult Nowogrodzkiego Znak jest wcześniejszy od kultu MB Włodzimierskiej, *Смирнова, Смпаня...*, s. 135–148; por. V.N. *Lazarov, Novgorodian Icon-Painting*, Ed. Iskustvo, Moscow 1969, s. 35–

zatem w rejestrze górnym procesję przenoszącą ikonę z cerkwi Zbawiciela do katedry Mądrości Bożej, a w rejestrze środkowym wystawioną na mury ikonę, ku której lecą suzdalsko-włodzimierskie strzały; wiadomo, że w pewnym momencie ikona, przesyta jedną ze strzał, odwróciła się obliczem w stronę miasta i Maryi pociekły z oczu łzy, które padły na szaty arcybiskupa nowgorodzkiego – Jana, i zakrzyknął on: *O, cudzie przedziwny! Jak to możliwe, że z suchego drzewa ciekną łzy? Królowo! Dajesz nam znak, że modlisz się przed Twoim Synem o zbawienie grodu*. Motyw ten wszedł na stałe do kronik i do tekstów liturgicznych na 27 listopada. Warto zaznaczyć, że w wyprawie z 1471–1472 roku, która położyła kres istnieniu Republiki, wcielonej do Księstwa Moskiewskiego, Iwan III kazał nieść Grebniewską ikonę Matki Boskiej, niejako po to, by zneutralizować obronną funkcję nowgorodzkiej ikony. Nawiasem mówiąc, ikona Grebniewska pomogła też w roku 1612 pokonać oddziały polskie na ulicy Sretenskiej w Moskwie²⁶.

O wystawianiu na mury dla ratunku przed najazdem Tatarów w 1241 roku czytamy też w szczątkowych przekazach dotyczących Matki Bożej w ikonie Chełmskiej²⁷.

Także w Pskowie cudowne wydarzenia są związane z polskimi wyprawami wojennymi. To niezwykle miasto długo pozostawało w bezpośrednim związku z niezawisłą Republiką Nowogrodzką i nie poddawało się nikomu. Po krwawym zajęciu Nowogrodu przez Moskwę również i Psków w roku 1510 został wcielony do nowego państwa, a ostateczny cios tym miastom zadał w 1570 roku Iwan Groźny²⁸. Z uwagi na swoje strategiczne położenie i zamożność, a także symboliczne znaczenie, to miasto było obiektem częstych cudzoziemskich i wewnętrznych ataków, ale najważniejszy okazał się pochód Stefana Batorego z roku 1581. Jego interwencja, wsparta ideologicznie przez Towarzystwo Jezusowe, w historycznej świadomości pskowian została powstrzymana dzięki pomocy ikony Matki Boskiej. W momencie zagrożenia w Pskowie odwołano się do przykładu Moskwy, uratowanej w 1395 roku właśnie przez ikonę Matki Bożej, tak jak przed wiekami Konstantynopol. Jako tarczę przeciwko jezuickim agresorom, z Pskowsko-Pieczarskiego Uspieńskiego (tj. Zaśnięcia NMP) Monasteru przeniesiono do miasta cudowną ikonę MB. Jest to kopia MB Włodzimierskiej, wykonana przez mnicha Arsenija w 1521 roku (kiedy to przyniesiono do Pskowa i cudowną ikonę Zaśnięcia MB). Jak mówią źródła, jedna z armatnich polskich kul legła przed wystawioną na mury ikoną, która i to miasto pokryła

---

–38, ill. 51, 60; K. *O n a s c h*, *Ikonen*, VOB, Berlin 1961 (cyt. za serbskim wydaniem: K. *O n a s c h*, *Ruske ikone, s nemačkog prevela V. Stojić*, Prosveta, Beograd 1967, sl. 4–43, s. 358–359); N. *K u s m i n*, T. *M a w r i n a*, *Frühe russische Ikonen*, VEB E.A. Seemann Verlag, Leipzig 1978, s. 18–19 i ilustr. 7 (ta ikona ma nie trzy, jak inne, lecz dwa rejestry, a w górnym pojawia się także ikona Zbawiciela); *Сказания...*, s. 242–243.

²⁶ С. *С н е с о р е в а*, *Земная жизнь Пресвятой Богородицы и описание святых чудотворных ее икон, чтимых Православною Церковью, на основании Священного Писания и церковных преданий, с изображением в тексте праздников и икон Божией Матери*, Благовест, Москва 2001 [przedruk z drugiego wydania z 1897 roku, pierwsze ukazało się w 1891, nakładem I.L. *Тузова*] (inny reprint wydawnictwa Верхняя Волга, Ярославль 1997), s. 342.

²⁷ *Ikony Matki Bożej*, op.cit., s. 187; J. *C h a r k i e w i c z* wskazuje również na funkcje obronne MB w ikonie Koniewskiej, chroniącej w 1573 roku przed Szwedami, i w ikonie Kałuskiej, broniącej przed Napoleonem (ibidem, s. 119 i 177).

²⁸ Bardzo ciekawych informacji dostarczają nam żywoty: św. Arseniusza Nowogrodzkiego (8 maja, 1570), św. Korneliusza Pskowsko-Pieczarskiego (20 lutego, 1570, własnoręcznie zabitego przez cara) i Mikołaja Salosa Pskowskiego (28 lutego, 1578).

swoim omoforem²⁹. Na pamiątkę zbawienia Pskowa przez Matkę Boską od 1601 roku w siódmym tygodniu po Wielkanocy organizowane były procesje z ikoną, przy czym we wtorek, po wielkim święceniu wody w rzece, obchodzono wokół całe miasto. Analogiczne uroczystości ustanowiono w roku 1812 na dzień 7 października dla uczczenia zwycięstwa nad Napoleonem³⁰.

W związku z historią Moskwy i Rusi Moskiewskiej pozostaje również niezwykle popularna Kazańska ikona Matki Bożej, objawiona w roku 1579. Najważniejszym wydarzeniem była pomoc okazana przy odbiciu Kremla z rąk załogi polskiej, co jest odwróceniem zwykłej funkcji obronnej. Arcybiskupowi Elassońskiemu Arseniuszowi, Grekowi wziętemu do polskiej niewoli (który potem był arcybiskupem Suzdała, gdzie zmarł w roku 1626), objawił się św. Sergiusz z Radoneża i powiadomił, że dzięki pomocy Matki Boskiej gród zostanie nazajutrz zdobyty (tj. odzyskany). Prawosławne wojsko weszło do Kitaj-gorodu i Kremla, napotykać wychodzącego władcykę Arseniusza, niosącego ikonę Włodzimierską. W ten sposób do poprzedniego święta Znalezienia Ikony – 8 lipca³¹ – doszło nowe święto rosyjskiej Cerkwi – 22 października – jako wspomnienie zwycięstwa nad nieprawosławnym wrogiem i ciemnością, początkowo tylko w Moskwie³², a od roku 1648 w całej Rosji³³. Do rytuału moskiewskich obchodów należało okrążanie miasta w trzech procesjach, z kropieniem święconą wodą murów i domów. Jedna procesja obchodziła mury Kremla, druga okrążała Kitaj-gorod, a trzecia – Biały i Ziemny gród. Kult Kazańskiej MB został przeniesiony do Sankt Petersburga jako jedyna semantyczna więź z Moskwą. Przyczyn dopatrywać się można w przepowiedni biskupa Mitrofana (później Woroneskiego), który przy koronacji Iwana oraz Piotra podawał koronę Piotrowi i miał mu powiedzieć, że wzniesie wielkie miasto i że Kazańska ikona będzie czuwać nad nim, nad miastem i całym ludem, a dopóki ludzie będą się modlić przed nią, nigdy nie wejdzie do miasta nieprzyjaciel. Piotr rzeczywiście przeniósł do nowej stolicy kopię cudownej ikony, być może nawet

²⁹ *Повесть о приходе литовского короля Стефана [Батория] великим и гордым воинством на великий и славный богоспасаемый град Псковъ; откуда и како и коим образом попусти его Богъ на Русскую землю, грех наших ради, и како великою милостию Пребезначальныя Троицы к нам грешным христианом ото града Пскова со студом многим и великимъ срамом отиде [w:] ПЛДР вторая половина XVI века, s. 400–477, 617–625. Oprócz ikon MB wykorzystywano także ikony innych świętych. Gdy napastnicy „litewscy” trafili kamieniem w ikonę św. Dymitra Soluńskiego, obrońcy zwracają się ku świętemu z zachętą, by wystąpił przeciwko nieprzyjaciolom, tak jak pomagał, broniąc Salonik i tak jak pomógł Aleksandrowi Newskiemu przeciwko zachodniemu rycerstwu w 1242 roku; ibidem, s. 460, 624. W wizji mnicha Doroteusza Matkę Boską o opiekę nad obleżonym miastem proszą św. Antoni Kijowsko-Pieczerski, św. Włodzimierz, święci Wsiewołod i Dowmont Pskowscy i św. Mikołaj Salos (por. ikonę Pskowsko-Pieczerską MB). Zaangażowanie MB i świętych w obronę średniowiecznego Pskowa ukazuje znakomicie XIX-wieczna ikona z pskowskiego Muzeum Historii i Sztuki, będąca kopią ikony XVI-wiecznej, zob. S. Y a m c h t c h i k o v, Pskov. L'architecture et les arts des XIIe–XVIIe siècles, Editions d'art Aurore, Leningrad 1978, ill. 11, s. [11].*

³⁰ *Благодеяния Богоматери роду христианскому через Ее святые иконы*, Паломник, Москва 1997, 2000², reprint z 2. wydania, И.Л. Т у з о в а, Спб. 1905, s. 14–15.

³¹ Ikonę wykopano w Kazaniu 8 lipca 1579 roku, jej kopia od razu została przesłana do Moskwy, a na miejscu znalezienia powstał monaster. Informacje czerpię głównie z wydania *Казанская икона Божией Матери. Акафист, каноны, молитва. Повествование о святой иконе*, Фонд „Христианская жизнь”: Клин 2001.

³² 22 października został zdobyty Kitaj-gorod, a sam Kreml dwa dni później. Wydarzenia odbicia Moskwy z rąk Polaków przedstawia kondak 4 i ikos 4 Akatysty ku czci Kazańskiej MB.

³³ Rozszerzenie święta na całe carstwo nastąpiło dlatego, że w nocy z 21 na 22 października urodził się pierworodny carewicz Dymitr Aleksiejewicz (+1649).

tę, którą przysłano Iwanowi Groźnemu zaraz po jej odkryciu w Kazaniu³⁴. W roku 1811 ukończono sobór Kazański. Funkcję obronną ikony potwierdziło zwycięstwo w dzień jej święta w 1812 roku, które obróciło bieg kampanii napoleońskiej, a feldmarszałek Kutuzow nie rozstawał się z kopią ikony w medalionie. Nic też dziwnego, że właśnie w Kazańskim soborze stolicy odprawiano 25 grudnia tegoż roku molebienie dziękczynny „za zwycięstwo nad Gallami i pomagającymi im 12 narodami” (por. kondak 7 Akatysty), które stało się początkiem państwowego święta, wprowadzonego do rosyjskiego kalendarza cerkiewnego. Akatyst przeprowadza też wymowną paralelę z funkcją obronną, jaką ikony MB pełniły w Konstantynopolu: *Dla stołecznego grodu Rosji święta Twoja ikona, Bogurodzico, stała się dobrotliwą Hodegetrią, jak niegdyś dla Carogrodu...* (ikos 7).

Z dwóch zatem powodów – i moskiewskiego, i napoleońskiego (bowiem Polacy wchodzą do owych 12 narodów towarzyszących Gallom) – szerzący się na ziemiach Rzeczypospolitej (w jej zmiennych granicach) kult Kazańskiej MB był odbierany przez władze i Kościół polski jako przejaw wrogości i antypolskości. Szczególnie warto zauważyć, że w akcji burzenia cerkwi w 1937–1938 wydawano jednostkom terenowym specjalne rozkazy niszczenia w pierwszej kolejności cerkwi pod uznanym za antypolskie wezwaniem MB Kazańskiej³⁵.

Ważne dowody funkcji obronnej tej ikony pochodzą z okresu II wojny światowej³⁶. W słynnym objawieniu Matki Bożej metr. Libanu Eliaszowi (Salibowi) m.in. padły słowa o konieczności obejścia z ikoną Leningradu, o modłach przed ikoną w Moskwie, o zawiezieniu ikony do Stalingradu i o niesieniu ikony aż do granic Rosji. Żołnierze, którzy z ikoną MB Kazańskiej za pazuchą przeszli przed wojskami niemieckimi oblegającymi Moskwę, wytyczyli granicę, której hitlerowcy nie potrafili przekroczyć. W Stalingradzie ikona nie pozwoliła Niemcom przejść na drugi brzeg, cały czas podczas bitwy odprawiano nabożeństwa błagalne i zaduszne, na najtrudniejsze pozycje przewożono ikonę i błogosławiono nią żołnierzy. W Leningradzie procesja z ikoną wokół miasta pomogła w utrzymaniu miasta. Podobnie było pod Królewcem, gdzie modlono się do MB w Jej ikonie Kazańskiej. Wyzwolenie Kijowa nastąpiło w dniu święta Ikony – 22 października. Marszałek Żukow ponoć stale woził z sobą kopię Ikony. Po wojnie metropolita Eliasz złożył wizytę w Związku Radzieckim, otrzymując z polecenia Stalina i za radą patr. Aleksego I na pamiątkę m.in. panagiję z drogocennymi kamieniami pochodzącymi z wszystkich ocalonych przez Ikonę zakątków kraju. Odwołując się do tych wydarzeń, a zwłaszcza do odzyskania w roku 1612 Kremla, Duma Rosyjska ustanowiła w roku 2004 na dzień 22 października, co odpowiada 4 listopada po nowemu, święto państwowe – Dzień Jedności Narodowej.

³⁴ Mówi o tym ikos 5. Nazywa się w nim ponadto Matkę Boską „grodem duchowym”, „radością grodów i wsi”, „przedmieściem”, „umocnieniem”, „pałacem” itp. W kondaku 6 czytamy: *Ty bowiem grody ogradasz, klasztory osłaniasz, wioski ochraniasz*, podobnie w ikosie 10: *Murem warownym ziemi Rosyjskiej jesteś, o Bogurodzico, miast umocnieniem i chwałą* itp.

³⁵ M. S i w i c k i, *Dzieje konfliktów polsko-ukraińskich*, t. 1–3, nakładem autora, Warszawa 1992–1994. Dlatego przekazanie rzymskiej (fatimskiej) kopii tej ikony przez papieża Jana Pawła II Moskiewskiemu Patriarsze w sierpniu 2004 roku wzbudziło aż tyle emocji.

³⁶ Д. О п е x о в, op.cit., s. 36–37.

Określone zasługi dla obrony Moskwy przed obcymi na również Dońska ikona MB, ponieważ właśnie ona przyczyniła się do odparcia napadu Tatarów krymskich pod wodzą Gazi II Gireja 19 sierpnia 1591 roku. Wtedy to car Fiodor Iwanowicz nakazał obnosić ją wokół miasta, a następnie umieścić w cerkwi polowej. Ustanowiono też zwyczaj corocznej procesji z Monasteru Uspieńskiego do Dońskiego³⁷. Jeszcze potem za cara Aleksego Michajłowicza obroniła ona miasto, znowu przed Tatarami krymskimi.

Z wymienionych w początkowym cytacie ikon uznanych za warowne wieże rosyjskiej państwowej fortecy musimy wymienić jeszcze Smoleńską (obchody 5/18 listopada), która wiąże się przede wszystkim z wypędzeniem Francuzów w 1812 roku, i Poczajowską, we współczesnych opracowaniach bez żenady zaanektowaną przez Rosjan, która, znajdując się w Rzeczypospolitej, pomagała obrońcom klasztoru przeciw Turkom w 1675 roku. Wiadomo także, iż w czasie ihumeństwa o. Inocentego (Gizela) w Ławrze Kijowskiej (27 sierpnia 1677 roku) niemal całodzienne obnoszenie ikony Zaśnięcia NMP wokół murów miasta przyczyniło się do powstrzymania napaści tureckiej, podobnie jak w roku 1812 procesja ochroniła Ławrę przed Francuzami³⁸.

Także w nowożytnych czasach niektóre ikony były wykorzystane do celów defensywnych. I tak na przykład Kaspierowska ikona, pochodząca z rumuńskiego Siedmiogrodu, w czasie wojny krymskiej była przyniesiona do Chersonezu, a w latach 1853–1855 do oblężonej Odessy, i noszona po ulicach, ratowała ją od floty nieprzyjaciela³⁹.

Współcześnie do realizacji funkcji obronnej w Rosji włączono nawet technikę wojskową. W sierpniu 2002 roku ks. Wadim Carew, duszpasterz rostowskiego gimnazjum i proboszcz miejscowej parafii pw. Matki Boskiej Uzdrawicielki⁴⁰, oblatywał z ikoną helikopterem miasto, modląc się o deszcz, a 19 września tegoż roku także w Rostowie nad Donem pięciu duchownych w wojskowym helikopterze Mi-8 obleciało w powietrznej procesji miasto, wznosząc modły o zbawienie Rosji od katolickiego prozelityzmu⁴¹. Nad Petersburgiem latano z ikoną nowo kanonizowanego cara-męczennika Mikołaja⁴², w Pskowie trzech kapłanów korzystało z samolotów 76. Dywizji Powietrzno-Desantowej do modlitewnych przelotów nad płonącymi torfowiskami⁴³, w Ławrze

³⁷ *Ta ikona swą nazwę uzyskała od bitwy nad Donem, wygranej przez św. Dymitra przeciwko Matajowi 8 września 1380 roku. Na miejscu, w którym stanęła w sierpniu 1591 roku ikona, wkrótce wyrósł Doński monaster, aktualna siedziba Patriarchatu Moskiewskiego; zob. С.В. Булгаковъ, Настольная книга для священно-церковно-служителей. Сборникъ сведений, касающихся преимущественно практической деятельности отечественнаго духовенства, изд. 2, исправленное и дополненное, Харьков 1900 (=Akademischen Druck-u. Verlagsanstalt Graz/Austria 1965), s. 290; С. Снегирева, Земная жизнь..., s. 408–409.*

³⁸ *Благодеяния Богоматери..., s. 8, por. też П.С. Казанский, Величие Пресв. Богородицы и Приснодевы Марии, Москва 1845, Слава Пресвятыя Владычицы нашея Богородицы и Приснодевы Марии, открывшаяся в явлениях чудотворных Ея икон в России. Три части, пять книг, Москва 1853; Сказания о земной жизни Пресвятой Богородицы... i wiele innych.*

³⁹ *Od tego czasu od 1 X do paschalnej Środy zostawała w Odessie, od Wniebowstąpienia do 29 czerwca w Chersonezie, a cały lipiec w Nikopolu, zob. Сказания..., s. 278; С. Снегирева, Земная жизнь ..., s. 274–275.*

⁴⁰ *Икону..., s. 194–195.*

⁴¹ *С. Кисин, Католикам пригрозили с воздуха, „Коммерсант” z 20.9.2002. Por. http://www.krotov.info/yakov/5_hist/61_nenovoe/2_2_antikatolich.htm*

⁴² <http://slavbrother.chat.ru/i11-7-r.html>

⁴³ *Ю. Моисеенко, Духовные лица призывают небо к борьбе со стихией..., „Новая газета” z dn. 23.09.2002.*

pw. św. Trójcy i św. Sergiusza korzysta się z dwóch helikopterów klubu „Perieswiet” do powietrznych procesji⁴⁴. Omawiając m.in. pomoc różnych ikon w historii Rosji, jeden z dziennikarzy pisze:

„425 lat po odkryciu Kazańskiej ikony w Rosji nie ma wojny, lecz mimo to walka duchowa trwa. Wiele pojawiło się u nas obcego, nierosyjskiego, tego, co podrywa nasze prawosławne tradycje i fundamenty”⁴⁵.

Dalej w artykule omawia się wzruszające oblatywanie na samolocie AN-2, czyli słynnym kukuryżniku, rejonu Tiumienia, ogarniętego suszą. Oprócz Kazańskiej ikony w modlitewnym oblocie brały udział ikona i relikwie miejscowego świętego, Jana metropolity Tobolskiego. Z samolotu rozrzucano też ulotki z informacjami o prawosławiu. Z samolotu padły m.in. słowa modlitwy o deszcz, które mogłyby nadać sens wszystkim tego typu poczynaniom i związkowi między duchową zadumą a społeczno-politycznymi zadaniami:

„Panie Boże Wszechmogący [...] Ty jesteś sprawiedliwy, my nieprawi, Ty miłujesz, my nienawidzimy, Ty jesteś dobrotliwy, my pełni złośliwości, Tyś dobroczyńca, my drapieżnicy. Co możemy mieć z Tobą wspólnego, by móc liczyć na Twoją dobroć?! Ale wyznajemy Twoją prawdę, świadomi jesteśmy Twoich wyroków, głosimy Twoje miłosierne uczynki, i, sami zanurzeni w mrokach śmierci, przebywamy pod Twoją potężną i wszechwładną prawicą [...] przeto usłysz nas, grzesznych i niegodnych sług swoich, i nie wzgardź naszymi prośbami...”.

ICONS IN RUSSIAN POLITICS – OLD AND NEW

Summary

The author of the article discusses the political aspect of the cult of the most worshipped images of Our Lady in the Russian Orthodox Church, namely: Our Lady of Vladimir, Our Lady of Tichvin and her replica Our Lady of Narva, Our Lady of Kazan, Our Lady of the Don River, Our Lady of Pskov, Our Lady of Smolensk and others. He raises the issue of taking advantage of the icons to ensure assistance to the country or its individual cities, in the situation of a military threat. The measure which was resorted to most often was the practice of processions going round an endangered area; in contemporary times, this measure is also supported by the use of airplanes or helicopters. One gets the impression that over centuries, this particular aspect of Russian religiousness has not changed; a good example of this sort of conduct is the decision to declare Virgin Mary – Empress of Russia, the use of icons during World War II, or during the riots in Moscow in the autumn of 1993. In several cases, the author draws attention to the considerable significance of Polish motifs and anti-Western attitudes.

⁴⁴ Н. Андреева, *Десять минут над городом*, „Вперед” (Сергиев Посад) z dn. 16.05.2002.

⁴⁵ М.Ю. Бакулин, *Крестный ход на самолете*, „Сибирская Православная газета” nr 8 z 2004 г. (<http://www.ihtus.ru/82004/m1.shtml>).